

og 1821,542; (6) 186 35; (7) 519 125; (8) 634 11968; (9) 634 16683/4; (10) 634 12022; (11) 718 1838,240; (12) 256 40,1946,66; (13) 942 88; (14) 634 12173; (15) 83 174; (16) 83 82,91; (17) 83 215 jf. 679 1,394; (18) 161 1906/23:1138; 634 12304 (Lindelse o. 1900); (19) 488f 5,1893,111.

KALENDERREGLER OG VARSLER

Nattergalen kommer, når slåentjærnen blomstrer (Falster; 1) og så må børnene begynde at gå barfodede (Rinkenæs o. 1890; 2).

Det varslar en mådelig boghvedehøst, hvis nattefrosten svider slåenblomsterne (Angel 1867; 3). Jo tidligere slåenbuskene blomstrer i april, desto før begynder høsten (Jylland; 4), lige så mange dage efter 1. maj den blomstrer, lige så mange dage efter Brarup marked (sidste uge af juli) er rugen høstmoden (SSlesvig; 5). – Byggen skal sås, når slåen blomstrer (1777ff; 6), sml. byg bd. 1.

Mange slåenbær varslar en streng vinter og megen sne (7), men også en god rughøst næste år (Øjylland; 8).

LITTERATUR: (1) 308b 162; (2) 634 16297; (3) 319 94; (4) 161 1906/23:2480; 107 1950; (5) 161 1906/23:3335; (6) 733 1777,36; 951b 1821,17; 944b 38; 308b 238; 1012 1962,58; (7) 792 4,1794,329; 830 8,1887,42 (Falst.); 760 566; (8) 830 8,1887,38; 328c 83.

GÅDER, TALEMÅDER

Lille Pikkeltorn han har hundred pikkelbørn, de er alle sorte, han selv er pikkelgrøn (Vejle), lille Pikkeltstjæt havde hundrede pikkelsbørn, de var allesammen sorte på nær lille pikkeltstjæt, han var selv pikkelgrøn (1); der boede en mand i Pibbelborg, han havde så mange piblinger; de var alle pibbelblå undtagen pibbelstilken, den var pibbelgrøn (ØFyn; 2), sml. enebær bd. 1. Lille brune Nørke · i regnvejr og tørke · tit og i mørke · sidder med en pind bagi (3), lille Lure sad på turre (torn) med en stjert i sin røv (Fyn; 4), lille Lotte (løtta) · sad på støtta med en træpind i enden (Bornholm; 5).

Du skal ikke være så ivrig på slåene, at du æder tjærnen med (Hårlev; 6); stik du af med dine tørre slåen! = siges til den, der gerne vil komme med fornærmende hentydninger (7).

LITTERATUR: (1) 228e 1,395; 830 9,1888,46; (2) 278 12,1939,64; (3) 830 9,1888,108; (4) 273 163; (5) 92 1,1906,186; 822 26; 289 3,1931,42; (6) 153 9, 1936,75; (7) 830 12,1889,31.

PROSA OG POESI

Slåenbusken er en stridbar, grim, uvenlig busk – sådan ser det ud, men det er en fejltagelse. Alt det svage, fredløse og hjemløse tager den tætte, tornede busk i sin favn, og gæstfrit byder den de frosne bær til føde for dem, der sulter. – Under forårssolens kærtegn ... drømmer den sin korte forårsdrøm, pynter de stive, tornede grene med tusinder og atter tusinder af fine, hvide blomster og står i den lyse vår som den skønneste af alle landets vilde blomsterbuske Jens K. Jørgensen og K. Hee Andersen (1). Slåen springer ud. Den er et åbent blomsterskum over gærdet og den lyser i krattet ved sletterne i skoven Ingeborg Raunkjær (2), det er et væld, som blinder øjet, når solen står på – sommerens snedriver Torben Nielsen (2b); de blåduggede slåenbær, hvis farve minder mig om så meget andet høstligt og efterårsagtigt – om jagtgeværets blå anløbne bøssepipe og om skæret i harens brystne øje Knud Poulsen (3).

Jeg skar dig af et slåenhegn · en gren, der bar en blomsterregn · mer' hvid end sne i drømme Viggo Stuckenborg (4) – de hvideste blomster i verden · bli'r til på en tornet busk Grethe Risbjerg Thomsen (5), et luftigt vævet spind, · et brudeslør, en mælkevej · af nyudsprungne poesi, · som nogen her har lagt på bleg Mogens Lorentzen (6), og slåentjærnmarkerne rander · med brusende hvidt, med blomstrende skum, · hvor sommerfugl-snekkerne strander Valdemar Rør-dam (7).

Se slåen som blanke juveler er sat · i senhøstens blå diadem (a), tusind blåfrosne slåen · fryser i våde hegn (b), et slåenbær – blå som en frosen kno – · banker mod jorden (c) Jørgen Vibe (8). Spiddet og på hvasse kroge · hænger haren, hænger råen – · deres døde øjne dugger · som de dybblå bær i slåen Knud Lyhne (9).

Aage Rasmussen, Slåen (10).

LITTERATUR: (1) 462 26f; (2) 755 222; (2b) 648b 44; (3) 730b 91; (4) 868e 10; (5) 897b 26; (6) 556d 49; (7) 789 11; (8) a 967b 37; b 967g 35; c 967f 48; (9) 564 31; (10) 753d 7.

Kirsebær, *Prunus (Cerasus)*

FUGLEKIRSEBÆR, *Prunus avium*, et indtil 20 m højt træ med knipper af smukke hvide blomster og ret små gule til sortrøde frugter (»bær«), der ædes af fugle. Vildtvoksende i skove og hegn, men formentlig oprindelig indført som frugttræ syd fra.

Navnet *fuglekirsebær* 1762ff gjaldt i ældre litteratur også hæg (o. 1700 *fuglekirse*) s. 196. – *Tysk kirsebær* 1648 modsat *dansk kirsebær* om Surkirsebær; *kirsebær*, se nedenfor; fra tysk: *vekselbær* 1648–1905, *vesselbær* o. 1700ff; Sønderjylland, SSlesvig, 1800-t, *væselbær* Sundeved, Als, Angel o. 1870, *twiselbær* 1740 af plattysk *twissel* = dobbeltfrugt, bærrerne sidder ofte parvis. – Forædlede haveformer: *sødkirsebær* slutningen 1400-t ff, *vælske* eller *valske* (=fremmede) *kirsebær* 1569ff; NFyn; *morel* 1648ff over tysk fra middelalderlatin *amarella*, til *amarus* = bitter; *spansk kirsebær* 1697ff.

SURKIRSEBÆR, *Prunus cerasus*, er et lavere træ med tyndere hængende kviste, men større mørkerøde frugter; alm. dyrket i haver, forvildet hist og her.

Kirsebær begyndelsen 1400-t ff, af samme ord »rod« som latin *cerasus*, hvis betydning er ukendt; i mange stedsnavne: Kirsæløkke 1495?, slutningen af 1700-t–1804 Bornholm, Kirsebærkær 1598ff ved Åbenrå, 1641ff Stollig Sønderjylland, Kirsebærbakke 1682 NSjælland, Kirsebærtøft 1782ff Skelde. Kaldes også *sylte-*, *vin-* *kirsebær*, *sorte kirsebær*; på Bornholm blev træet ofte kaldt Bedstemors Træ, Stenbrødtræ, Rønnetræ, Ovntre. (1).

Træets harpiks eller »gummi«: *quathæ* o. 1450, *kvade* 1533, *kvas* 1648ff, ØSjælland, *glas* o. 1700ff; Fyn, Tåsinge, Langeland (2).

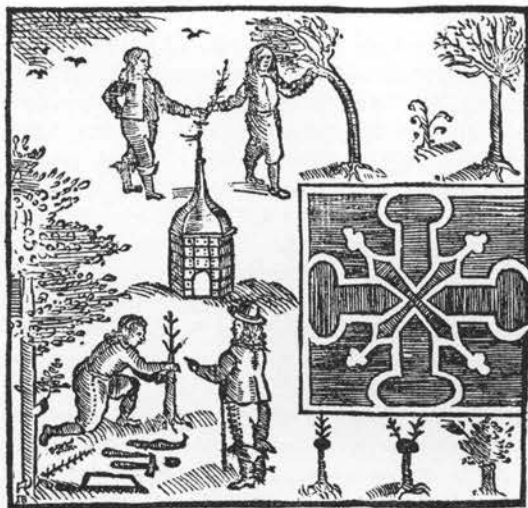
LITTERATUR: (1) 689 2,355f,359f; 148 3,183,194; 4,239; 6,18,239; 7,124 og 10,325; 449 1938,44; (2) 15 4,31; 703 19b; 697 41; 438 185; 934 882; 128 32; 519 67.

DYRKNING

Nogenlunde sikre vidnesbyrd om forædlede sødkirsebær haves først fra middelalderen, og surkirsebærret har utvivlsomt spillet den største rolle (1), det blev måske indført fra Nordtyskland (2).

Der sælges kirsebær på Københavns gader i kong Hans' tid o. 1500; august 1541 leveres kirsebær til Malmøhus, hvor Christian III opholdt sig, 1569 købes bl.a. 20 *morel-* og 20 »hvide valske kirsebær« til den kgl. frugthave ved Skanderborg slot. 1607 plantes »spanske kirsebær« i Rosenborg have og 1625 omtales kirsebærvin i enkedronning Sophies regnskaber (3), se iøvrigt s. 190f.

I midten af 1600-t er *moreller* og *sorte danske surkirsebær* almindelige i haver, vænger eller hvor »sten [kærner], som af en hændelse kan

Podning af frugttræer i herregårdshave. Træsnit fra Jørgen Holst: *Oeconomia Nova*, 1649.

vært bortkastede, er kommet op«, *fuglekirsebær* kan man finde »allevegne her i Sjælland i skovene«, undertiden også dyrket, på dets stamme poder man *surkirsebær* (4). Kirsebærssuppe var den anden af ialt 18 retter ved en kanslerdatters bryllup i København 1635 og friske kirsebær første dessert ved et adeligt bryllup (5).

»Hvilken herlig gave af naturen er ikke vore kirsebærtræer! Hvem er vel så ufølsom, at han ikke glæder sig både ved synet og smagen af deres herlige frugter« (1793; 6). Om Stevns hedder det 1798; »de sorte kirsebærtræer, som forfædrene – hædret være deres minde – har plantet, [hjælper] i trange kornår til at lette bondens skatter« (7). Kirsebæravlens på Stevns skyldtes initiativ fra prins Carl og prinsesse Sophie Hedevig, som 1714 arvede hovedgårdene Høstrup og Vemmetofte og under ophold i Italien og Frankrig havde set store haver med bl.a. dette frugttræ (8). Det var navnlig Dalby-Borup og Jenstrup, der blev kaldt »Kirsebærlandet«; greverne Moltke på Bregentved udsatte præmier for plantningen, og godsets fæstebønder fik pålagt at have et bestemt antal i haven, men manglede ved fæstesynet et træ, satte man blot en gren i jorden (9). O. 1800 blev små sorte »bønderkirsebær« dyrket af mange landmænd i Fakse, Bjeverskov og Stevns herreder, høsten blev kørt af avlerne eller udskibet til hovedstaden og solgt til dens vinhandlere, konditorer og privatfolk til madlavning og syltning (10). Også Strøby var kendt for sine mange kirsebær (11).

Bærrene med stilk blev fyldt i »bimpler« og »fjerdinge« og solgt til københavnske »kirsebærkræmmere« eller »-prangere«, i hvis gårde mange hundrede kvinder sad under store solsejl og fjernede stilkene; i gode år i Strøby høstes 500–600 kg (12). 1880–1911 blev i en hushave i Jenstrup plukket i alt 64.099 pund, således 1880 2.969 pund og 1890 2.533 pund. Siden kørte opkøberne omkring, og kneb det med at alle bær kunne være på vognen, blev læsset trampet sammen og en rød saftstribe helt til København viste, hvor man havde kørt; et lokalt mundheld i kirsebærtiden lød, at nu var alle tikronesedler rødplettede.

Vinfirmaet Peter F. Heering grundlagdes 1818 i Christianshavn og fremstillede en kirsebærlikør især til skibsproviantering, den blev siden kaldt Cherry Heering. Fra 1917 købte firmaet jord til plantager i Dalby, 1944 ca. 50 tdr. land på Stevns, en fabrik for produktion og lagring af Cherry Heering blev 1947–49 opført i plantagerne med ca. 6000 træer, siden er plantet yderligere 150.000. Her er i højsæsonen beskæftiget ca. 60 arbejdere og 10 funktionærer, i de bedste år (f.eks. 1954) har et par hundrede plukkere høstet op til 125 tons bær. Likøren af de små mørke »Stevnsbær« er kendt verden over som fornem og velsmagende, den fremragende kvalitet tilskrives egnens kalkholdige undergrund (13). Der produceres årligt (1968) ca. 5 mill. flasker og eksporteres for ca. 27 mill. kr., det hidtil største høstår 1963 gav 958.000 kg eller 385 mill. bær (13b).

Andre af ældre tiders *kirsebæregne* var Horbelev sogn på ØFalster (14) og Farum NSjælland, hvor kirsebærhaverne i slutningen af 1700-t kunne give ejerne en god indtægt (15); endvidere Kølstrup og Rynkeby sogne NØFyn, der 1746 kaldes »kirsebæregnen« (16), ved Kerteminde fandtes mange store haver med små sorte og sure »bønderkirsebær« (jf. s. 190) en mand solgte et år for 200 rigsdalere (1799; 17); ved Ulriksholm (1803; 18), i Nyborgegnen havde nogle husmænd årligt 50–60 rgd. indtægt på kirsebærsalg fra deres haver (1809; 19). Disse bær, som navnlig egnede sig til tørring, blev avlet meget i Kissendrup og efterhånden i hele Vinding herred; det hed sig, at de ikke ville trives andre steder (20). »Kirsebæregnen« var sognene mellem Nyborg, Kerteminde og Odense, flere præster bidrog her til avlens udbredelse, der gav husmænd en god ekstraintægt, her købte frugtvin- og likørfabrikanten siden første halvdel af 1800-t deres råvare (21).

Endnu en kirsebæregn var o. 1830 sognene Bæ-

lum, Solbjerg, Skelum og Als i Himmerland; krigskommissær Søren Testrup indførte frugttrædyrkningen på sit gods og herfra bredte den sig til nabosognene; Bælum havde 1860 en »kirsebærhandler« (22). Syltebær gav egnen nord for Mariager fjord store indtægter og blev navnlig solgt til Ålborg (1889; 23). Kirsebær af både vilde og dyrkede træer spillede fra gammel tid en vigtig rolle som salgsvare i det sydøstlige Himmerlands »kirsebæregn«; unge og gamle hjalp i højsæsonen med at plukke, opkøbere kom hertil helt fra Ålborg, også vinhandlere aftog store partier; i Als sydsogn var det kvindernes privilegium at handle med kirsebær (24). Nu sælges størsteparten til lokale købmænd og brugsforeninger eller til saftfabrikker, fra SØ-Himmerlands kalkholdige muldjord kommer meget fine store bær f.eks. til cocktails (25). Avlen er stadig betydelig i Veddum og Bælum n.f. Hadsund, mellem Viborg og Randers, omkring Torsager og Løvskal samt ved Langeskov på Fyn (2). En jordbruger i Løvskal ø.f. Viborg fik 1824 Det kgl. Landhusholdningsselskabs sølvbæger for tørring af kirsebær (26), dérboende skovrider Sandberg solgte året efter 44 lispund (a 8 kg) til Viborg og Randers (27), sml. s. 190.

De mange kirsebær i sandflugtskoven n.f. Rønne skal stamme fra store mængder kærner, som kancelliråd Peder Jespersen o. 1820 lod indsamle fra husmandshaver og så i render i klitterne til udplantning mellem skovtræer (28). Iflg. en tradition skal Jespersen, da skoven begyndte at gro til, have inviteret Rønnes drenge til at plukke kirsebær i hans have ved Sejersgård mod at de lovede at sluge kærnerne og efterlade dem med fæces i skoven (29).

1750 førtes kirsebærtræer fra København til Nordstrømmø (Færøerne), de blev siden flyttet til Suderø, men deres pleje forsømt (30).

Kirsebær hører til vore vigtigste frugttræer; man skelner mellem sure og søde sorter, en stor formering sker bl.a. i en planteskole i Svebølle ved Kalundborg. Høsten i erhvervsfrugtavl androg 1957 1.400 t, 1963 1.800 t, 1967 1.400 t fra 512 ha (salgsværdi 5 mill. kr.), det samlede konsum ansloges til 3.100 t.

Se også Frugttræer bd. 4.

LITTERATUR: (1) 495 4,668f; (2) 125 16; (3) 704b 7,9; 1014 24,1931,143; (4) 698 1648,41; (5) 931 5, 233f; (6) 234 6,1110; (7) 567 264; (8) 511 14/4 1949; (9) 578 3,63–67; (10) 57 2,1803,474; 398 1821,537 (ml. Køge og Vordingborg); 1009 15,1926,66; (11) 1009 1918,111; (12) 699b 68f; (13) 578 3,63–67; 844

Kirsebærkone. Maleri af David Monies, 1871.

24/2 1949; 65 3/6 1955; Loll.-Falst. Venstrebl. 7/6 1955; (13b) 116 15/11 1968; (14) 546 16,1928,133; 142 186; (15) 263 1919,54; (16) 1008 14, 1926,90, 102; 875 1926,130,166 (Flødstrup s.); (17) 858 57f; (18) 653 2.1,282; (19) 427 IV; (20) 136d 1837, 329f;

(21) 760 256 jf. 398 1821,537; (22) 122 1832,119; 252 7,1932,71; (23) 512 1889,725; (24) 634 12040, 12173; (25) 1005 17/5 1953; (26) 661 7,1830,302; (27) 123 2,114; (28) 92 11,1917,79f og 32,1949,46, 60; (29) 92 3,1908,89f; (30) 873 133.

STORE EKSEMPLARER

Et eksemplar i hotel Skandinaviens have i Silkeborg kaldes (1941) Danmarks største kirsebærtræ (1), meget store træer omtales 1890 fra Vonsild præstegårdshave, Viborg og ved godsforvalterboligen under Wedellsborg (2). Et af landets største og ældste kirsebærtræer findes (1928) ved Egelevgård, Nr. Alslev (3), et kæmpestort moreltræ (1918) ved traktørstedet »Kammerråden« Asnæs (4); Fyns største morel skal være et eksemplar i Børge Bagges have, Hesselager.

Et enligstående fuglekirsebærtræ på Ringstholm mark ved vejen til Ålstrup (mellem Horsens og Vejle) skulle være det eneste af sin art i Danmark; en konge, som besøgte Palsgård, forbød at fælde det (5).

LITTERATUR: (1) 151 14,1941,721f; (2) 636 4, 1890,319; 245 3,1890,87; (3) 142 186; 546 16,1928, 133; (4) 129 367; (5) 488j 3,274.

SORTER

Mansa's »Havekatekismus« 1787 omtaler 21 kirsebærssorter; 1795 har en fortegnelse fra den kgl. frugttræ-planteskole ved Odense 31, en sortliste 1840 nævner 38 (nogle dog synonyme) og kataloget 1922–23 fra landets dengang største planteskole har 45 (142 18–24).

1 *Alexander Bruns Kirsebær* fra Louisiana ved Humlebæk o. 1890, tilhørende hofjægermester A. B. (583 3,241).

Broget Hjerte-bær, se nr. 11

2 *Bønderbær, -kirsebær* 1799ff, små runde, mørkebrune til sorte, meget anvendt til saft, syltning og tørring (858 1799, 8,57; 427 1809, 97f; 1009 15,1926,97f) jf. s. 188.

3 *Kirsebærret fra Skamstrup*, det ældgamle modertræ stod i byens præstegårdshave (583 1,280) Lucies Hjerte-bær, se nr. 8

4 *Løvskal* nævnes siden slutningen af 1700-t fra egnen omkring landsbyen ved Viborg (125 17), sml. s. 188.

5 *Majbær, -kirsebær*, rundt og mørkebrunt eller næsten sort, saftigt og (1809) det mest solgte (427 1809,97f; 142 28,309)

6 *Mellembær* fra NØSjælland? (583 2,275)

7 *Munkekirsebær*, gamle træer i haver i Tønning og Træden Øjylland, skulle stamme fra munketiden (996 17,1952,116)

8 *Otto Wøldikes Hjertekirsebær*, også *Sorte Hjertekirsebær*, forhen *Sabines Kirsebær* eller *Lucies Hjerte-bær*, opkaldt efter søster til henholdsvis datter af pastor J. Wøldike i Øster Hornum ved Nibe, som o. 1860 tiltrak sorten;

første frugt-bearing 1862 (583 2,276; 252 1924, 467)

9 *Pund-Kirsebær* – stort, rundt, mørkebrunt og meget saftigt, især anvendt til syltning (427 1809,97f)

Sabines Kirsebær, se nr. 8

10 *Sankt Ols Kirsebær* eller *sorte kissebær* (194 5,1794,416), vel fordi bærrerne var modne omkring Olufsdag 29/7

11 *Sigrid*, også *broget kirsebær*, opkaldt efter datter af pomologen C. Matthiesen, han fandt 1882 sorten mellem nogle vildstammer (583 1, 278; 296 17,1901,53)

12 *Skyggemorel* blev sandsynligvis indført i 1800-t (125 17), nu mest dyrket hos os.

Sorte Hjertekirsebær, se nr. 8

13 *Spansk Kirsebær*, glinsende sort (427 1809, 97f)

14 *Starreklint Kirsebær* fra byens skolehave ved Jyderup MSjælland (583 2,282)

15 *Stevnsbær* omtales fra begyndelsen af 1800-t, men måske allerede i brev 1618 fra Christian IV til lensmanden på Tryggevejle (125 17). Nu en af de mest dyrkede sorter.

16 *Systoftegårds Kirsebær* fra gården ved Horsens o. 1890 (583 2,283)

BÆRRENS ANVENDELSE

Den indkogte bærsaft blandet med vin kan bruges til sauce til stegte høns, fuglekød og vildtsteg (1500-t; 1). Kirsebærblade i syltede agurker giver en god smag (1647; 2). Sorte kirsebær oventørres og anvendes til læskedrik, rå eller kogte bær i supper (1666; 3).

Kirsebær plukkes med stilk og anbringes efter kortvarig lufttørring i tilproppede flasker med harpiks, de graves ned i sand og lægges ved nytårstid til eftermodning i et varmt værelse (1700-t; 4). Kvinderne plukker i forklædet med snipperne stukket ind under linningen, så begge hænder er fri (Stevns; 5). Man tørrer kirsebær på komfuret eller en pande i bageovnen, derefter kogt i sødsuppe med rosiner og safran er det en fynsk festret (6). Når man ved gilder har fået sødsuppe, kan gæsterne finde på at bombardere hinanden med stenene (Skernegnen o. 1850; 7). – Bær med eller uden sten (disse er da trykket ud med en hårnål) kogt en hel dag giver *kirsebær-alliance* = marmelade (Himmerland; 8). – Rå, syltede eller henkogte kirsebær anvendes til pynt på lagkager, desserter, kirsebærsaft til buddinger og ris à l'amande, kirsebærsaft som læskedrik til mælkeretter, skyggemorel til syltning, henkogning, marmelade, cocktailbær (farvede).